

הארץ

"יש הסכמה שבשתיקה": מנהלים מספרים מה המדינה לא יודעת על לימודי הליבה

מחקר שכלל ראיונות עומק עם עשרות מנהלים, מורים ומפקחים בתלמודי תורה חרדיים, מספק הצצה נדירה לאופן שבו מנווטים בתי הספר בין הדרישה ללמד לימודי ליבה להנחיות הרבנים. מהמחקר מתבררת השונות הנרחבת בין המוסדות - וגם ההשפעה של הצבת דרישות גבוהות

עקוב

שירה קדרי-עובדיה

18 באוקטובר 2022

בתלמוד התורה הקטן בצפון הארץ ישבו 25 בנים צעירים ונשאו את עיניהם לגבר המזוקן שנכנס לחדר. על השולחנות הצרים כבר סודרו ספרים להוראת מתמטיקה מסדרת "יש פתרון", מלווים באיורים מותאמים לציבור החרדי. לצד לוח הכפל, עוטרו הקירות גם בציטוטים ממסכת אבות שבמשנה ובאיורים של בני ישראל הנוזדים במדבר. כמו בכמה תלמודי תורה אחרים, מקפידים כאן על לימודי מתמטיקה ומדעים בהתאם לתוכנית הליבה המחייבת של משרד החינוך. אנגלית, לעומת זאת, לא מלמדים כאן כלל.

מפקח מטעם משרד החינוך שהגיע למקום לאחרונה, ניסה לדבר על ליבו של מנהל המוסד ולשכנעו להכניס את המקצוע החיוני לתוכנית הלימודים - אך לשווא. "הסברנו לו בצורה חד משמעית שאנחנו איתנים בדרך", הסביר המנהל, ל". "גדולי ישראל הם אלו שמתווים את הדרך לקנות ידע כללי לחיי תורה. מאחר וגדולי ישראל הורו לנו שאין צורך בזה לחיי תורה, אנחנו נמנעים". לדבריו, על אף שבמוסד לא מלמדים אנגלית, במשרד החינוך מרוצים מהנעשה בו. "הם יודעים שלימודי הליבה נלמדים כאן ברמה הגבוהה ביותר", הוא מסביר.

דבריו של ל' מספקים הצצה נדירה לאופן שבו מנווטים מנהלי בתי הספר החרדיים לבנים בגילי יסודי בין דרישת משרד החינוך בעניין לימודי הליבה לבין הנחיות הרבנים בנושא. מחקר שערכו פרופ' לטם פרי-חזן מהחוג למנהיגות ומדיניות בחינוך באוניברסיטת חיפה ופרופ' נטע ברק-קורן מהפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית, בהשתתפות תלמיד המחקר גיל נחמני, מבקש לבחון באיזה מידה מיישמים תלמודי התורה החרדיים (כיתות א'-ח') את תוכנית הליבה שגיבש משרד החינוך. החוקרות גם

ביקשו להבין את השיקולים שמניעים את מנהלי המוסדות, באמצעות ראיונות עומק עם עשרות מנהלים, מורים ומפקחים בתלמודי תורה חרדיים בישראל.

הראיונות שערכו החוקרים הוצלבו עם מערכות שעות ומסמכים שהציגו המנהלים למראיינים, והנתונים נותחו באופן כמותי - כך שלראשונה ניתן לדעת, על בסיס המדגם, עד כמה מצייתים בתי הספר החרדיים לדרישות משרד החינוך. "המדינה לא באמת יודעת מה קורה בתלמודי התורה", אומרת פרי-חזן. "יש הסכמה שבשתיקה, ומשרד החינוך אפילו לא מקיים תקשורת ישירה וסדירה עם בתי הספר". דו"ח מבקר המדינה ל-2020 אמנם הצביע על כשלים מרכזיים בקשר בין משרד החינוך לבתי הספר, אך לא סיפק מידע של ממש על הנעשה בהם. "אף אחד לא בדק מה לומדים ובאיזה היקף, וזה מה שביקשנו לעשות במחקר", היא אומרת.

המחקר, שזכה למענק מטעם הקרן הלאומית למדע, נערך ב-2019-2021. במסגרתו רואיינו 48 מנהלים ו-34 מורים למקצועות הליבה מ-62 בתי ספר חרדיים לבנים, שבהם לומדים כ-18 אלף תלמידים בגילי יסודי. זהו מדגם מייצג של החברה החרדית: ספרדים ואשכנזים, חסידיים וליטאים, תלמודי תורה קטנים בבעלות עמותות לצד בתי ספר המשתייכים לרשתות הגדולות והממוסדות, בתי ספר מהמרכזים החרדיים הגדולים כמו בני ברק וירושלים לצד מוסדות בצפון ובדרום הארץ, וכן בתי ספר מהחינוך הממלכתי-חרדי. כמו כן, רואיינו גם שישה מפקחים של משרד החינוך.

התמונה המצטיירת רבת פנים כמו החברה החרדית עצמה. כמעט בכל המוסדות לא מלמדים לימודי ליבה באופן מלא לפי דרישות משרד החינוך, אך היקפי האי-ציות משתנים ממקום למקום. גם היחס למקצועות הליבה אינו זהה בכל המוסדות, והמנהלים מתארים לא פעם ריקוד עדין בין דרישות משרד החינוך לבין הוראות הרבנים. עצם ההבנה כי הדברים מורכבים היא הישג בפני עצמו, אומרת ברק-קורן.

לדבריה, "לא פעם השאלות הנוגעות לקשר בין החברה החרדית למדינה מטופלות באופן סטריאוטיפי, מתוך הנחה שגויה שמדובר בקהילה אחידה שבה כולם רוצים אותו הדבר. עניין אותנו להעמיק ולבדוק איך הדברים נראים בשטח". החוקרות סבורות כי הצגת המורכבות תאפשר למדינה ולגופים נוספים להתאים את הפתרונות הנדרשים לכל קהילה באופן נקודתי, כדי להעלות את שיעור בתי הספר שבהם מלמדים לימודי ליבה ברמה גבוהה.

מהמחקר מתברר כי מקצועות הליבה נלמדים בהיקפים שונים: מתמטיקה ועברית נלמדים בכיתות א'-ו' בהיקפים גבוהים, בממוצע, מדרישת משרד החינוך. מקצועות המדעים, לעומתם, נלמדים בהיקפים נמוכים - 67% מהיקף השעות הנדרש בכיתות אלו. באנגלית המצב עגום במיוחד - 40% מההיקף הנדרש בכיתות א'-ו' בממוצע. בכיתות ז'-ח' היקפי לימודי הליבה צונחים משמעותית, בכל המקצועות. באנגלית היקף הלימודים מצטמק ומגיע ל-25% בממוצע מדרישת משרד החינוך - פחות משעה בשבוע.

המרוויינים ניסו להסביר את ההבדלים ביחס ללימודי הליבה במוסדות השונים, וחלקם תלו אותם במוצאם של התלמידים ובמיקומו של המוסד. מנהל תלמוד התורה ברשת המעיין התורני אמר כי "יש הבדל בין הציבור הספרדי לאשכנזי, כי הציבור הספרדי יותר מחובר לעם... אז לפעמים הוא יכול לנטות יותר למקצועות חול ואילו הציבור האשכנזי יותר מכונס בעצמו, (נמצא) יותר בריכוזים חרדיים, ואז ממילא שם צריך להבין אותם ו... שם לימודי החול פחות יעניינו אותם".

אחד המפקחים אמר כי "זה עניין של אוכלוסייה, בדרך כלל בפריפריה יש יותר פתיחות. בפריפריה, אם זה כרמיאל ואם זה טבריה, הרבה יותר פתוחים ללימודי הליבה ויותר מעניין אותם להצליח בהם. רכסים, למשל, זה מקום מאוד שמרני, יש בו אוכלוסייה שרובה אברכים ומשפחות חרדיות שזה פחות מעניין אותם, הם רוצים את המסלול של הישיבה - מבחינתם שהילד יידע את ארבע פעולות החשבון, זה מספיק לו".

אף שמדובר בנושא רגיש, הכולל הודאה באי ציות להנחיות משרד החינוך, החוקרים אמרו כי המנהלים והמורים התבטאו בפתיחות בנושא. "בכל פעם אני מתרשמת מחדש מכך שיש בחברה החרדית נכונות לדבר על דברים גם כשהם רגישים", אומרת ברק-קורן. "אני חושבת שחלק מזה נובע מהרצון של המרוויינים להביא את נקודת המבט שלהם לידי ביטוי. למרוויינים שלנו לא היתה בעיה לומר בצורה נחרצת שלדעתם לימודי ליבה זה לא חשוב, ולעומתם היו אחרים שחלקו את ההתלבטויות והקשיים שלהם בנושא".

הסכמות שבשתיקה

"תוכנית הליבה" עלתה לכותרות לאחרונה בעקבות ניסיונות משרדי החינוך והאוצר לצרף מוסדות חרדיים למסלול לימודים חדש שבו ישולבו לימודי אנגלית, מתמטיקה ועברית ברמה בסיסית, ובעקבות תחקיר ניו יורק טיימס על בתי הספר החסידיים במדינת ניו יורק, המונעים מהתלמידים לימודי אנגלית, חשבון ומדעים על אף שהם מקבלים תקציבים ציבוריים ותוך הפרת חוקי המדינה המבטיחים לתלמידים חינוך הולם.

תוכנית הליבה מפורסמת בחוזר מנכ"ל משרד החינוך ומפרטת את מספר שעות הלימוד שיש להקדיש לכל מקצוע בכל כיתה. על אף שמה המחייב, בפועל מדובר בטבלה צנועה שאינה כוללת כל פירוט מלבד שמות המקצועות - תנ"ך, עברית, מדעים, מתמטיקה, אנגלית וכן הלאה, ומספר השעות השבועיות שיש להקדיש להם. היקף לימודי הליבה במוסדות החרדיים משפיע ישירות על תקצוב בתי הספר - מתקצוב מלא, המחייב הוראה בהיקף שנקבע בטבלה, לתקצוב חלקי.

החינוך החרדי לבנים בגילי יסודי כולל את החינוך הממלכתי-חרדי (ממ"ח) שנלמדים בו לימודי ליבה ומקבל תקצוב מלא. אך הממ"ח הוא מיעוט זניח, שלומדים בו כ-4% מהתלמידים החרדים. רוב התלמידים לומדים בבתי הספר של רשתות החינוך החרדיות הגדולות - החינוך העצמאי של דגל התורה ומעיין החינוך התורני של ש"ס (כיום נקראת "בני יוסף"). בתי הספר האלה זוכים לתקצוב מלא ממשרד

החינוך ואמורים ללמד לימודי ליבה מלאים. שאר המוסדות, בבעלות עמותות, מקבלים תקצוב של 55% עד 75% ואמורים ללמד לימודי ליבה חלקיים.

אלא שבפועל, אין כמעט מידע על מידת ההיענות של בתי הספר לחובה ללמד לימודי ליבה. לצד היעדר מידע, דו"ח מבקר המדינה מ-2020 הצביע על היעדר אכיפה של האופן שבו בתי הספר מקיימים את חובתם. רוב המוסדות החרדיים אינם משתתפים במבחני המיצ"ב (ובחלופה העדכנית שלהם, שנכנסה לשימוש בשנה שעברה), ובמעטים שמשותפים במבחנים, הישגי התלמידים במתמטיקה ובעברית נמוכים בהשוואה לממוצע הארצי.

בנוסף, המבקר ציין כי בתי הספר החרדיים אינם מדווחים למשרד החינוך על מצבת העובדים שלהם, כך שלא ניתן לדעת אילו מורים מועסקים בהם ומה הם מלמדים. משרד החינוך אינו בודק כמה שעות לימוד מקדישים בתי הספר לכל מקצוע, ובמוסדות במעמד "פטור" הפיקוח שלו רופף במיוחד על אף שהוא מעביר לבתי הספר האלה כ-250 מיליון שקלים בשנה. גם ברשתות החינוך הגדולות הפיקוח על תוכנית הליבה מצומצם ביותר.

מערכת היחסים עם המפקחים כוללת הסכמות שבשתיקה והתערבות מועטה באוטונומיה הניהולית של בתי הספר. "ההנהלה כפופה לגדולי ישראל", הסביר אחד המנהלים שהתראינו למחקר. בהתאם, המפקחים מטעם משרד החינוך נתפסים כמי שאין ביכולתם לאכוף את דרישות המשרד. "המפקח מגיע אבל לא מתערב", אמר מנהל תלמוד תורה מרשת מעיין החינוך התורני של ש"ס, "הוא מכיר את בית הספר וחי עם זה - נותן אישור פדגוגי ובוז נגמר התפקיד שלו".

המפקחים, המועסקים על ידי משרד החינוך, מקבלים בהבנה את המצב ונזהרים שלא לפגוע במרקם היחסים העדין עם המנהלים. "אני בא עם הרבה מאוד רגישות למנהל, אני לא הולך לכפות עליו משהו שיגרום לעימות ולבעיה", הסביר אחד המפקחים. "ככל שהמנהל יפתח פתח - אני אכנס. מנהל שלא ירצה לפתוח פתח - לשם לא אכנס", הצהיר מפקח אחר. המפקחים מודעים לעמדה שבה מציב אותם משרד החינוך - גורם מפקח ללא סמכויות אכיפה וללא גיבוי.

"המשרד בעצמו לא יודע להגדיר בדיוק מה הוא רוצה מהציבור החרדי", אמר אחד המפקחים שהתראינו למחקר, "הוא משאיר את זה פתוח וכל אחד עושה מה שהוא מבין". לדבריו, "גם אם אני רוצה באופן אישי לקדם ולעשות, הרבה פעמים אני יודע שלא יהיה לי גיבוי. אם יבואו הפוליטיקאים החרדים וישאלו 'למה לוחצים?', אני לא אקבל גיבוי ממנהלת המחוז ולא מהמנכ"ל, כי בסופו של דבר הם מושפעים מלחצים פוליטיים".

חלק ניכר מהראיונות העביר גיל נחמני, תלמיד לתואר שני של פרי-חזן ובעצמו מנהל תלמוד תורה בעיר טבריה. נקודת המבט שלו כפולה: כחוקר המתבונן על הדברים מבחוץ, וגם כמנהל שמתמודד בעצמו עם דרישות משרד החינוך מכאן ודרישות הרבנים מכאן. נחמני מכיר מניסיון אישי את מערכת

היחסים העדינה של המפקחים עם מנהלי בתי הספר. "גם אצלנו בבית הספר, כשהמפקח מגיע הוא מנסה להבין מהם גבולות הגזרה של כל מנהל", הוא אומר.

לדבריו, בתלמוד תורה שלו "מלמדים את מרבית מקצועות החול ברמה גבוהה, אפילו מעל דרישות החובה, אבל אנגלית התירו ללמד אצלנו רק ברמה בסיסית. הייתי צריך להסביר למפקח: זאת דרישת הרב. המפקח ניסה להסביר ולשכנע, ומנסה עדיין מדי פעם בפעם, אבל הוא מבין שבהשוואה לתלמודי תורה שכלל לא מלמדים אנגלית, צריך במקרה זה להעריך את עצם קיומו של המקצוע בבית הספר".

"אני לא מאשימה כלל וכלל את המפקחים", אומרת פרי-חזן. "הם לא אשמים באי האכיפה, ופעמים רבות הם קיבלו הנחיה מפורשת מגבוה לא לעסוק בזה". לדבריה, בבתי הספר שבהם מעוניינים בלימודי ליבה, כמו במוסדות המשתייכים לחינוך הממלכתי-חרדי (ממ"ח), "המפקחים עושים עבודה מצוינת. זו דוגמה לאיך דברים היו יכולים להיראות אחרת גם במקומות נוספים".

כדי לחמוק מעימותים, המפקחים מסייעים רק לבתי הספר שמעוניינים ללמד מקצועות ליבה וזקוקים לסיוע. מהמחקר מתברר כי ישנם לא מעט מוסדות המבקשים לחזק את לימודי הליבה אך נתקלים במחסור חמור במורים חרדים למקצועות אלו ובספרי לימוד מתאימים. לו היתה מתקיימת תקשורת רציפה בין משרד החינוך לבתי הספר, אומרת פרי-חזן, אפשר היה לאתר את הקשיים ולנסות לסייע באופן ממוקד. "למשל, אם היתה ראייה מערכתית, אפשר היה להכין תוכנית להכשרת מורים חרדים לאנגלית", היא מוסיפה.

נקודת ייחוס

לימודי הליבה נתפסים אצל מנהלי תלמודי תורה רבים כפחותים בחשיבותם בהשוואה ללימודי הקודש, ולא פעם נלמדים בשעות אחר הצהריים, כשהתלמידים כבר עייפים. "אנחנו מחנכים אותם שהדבר העיקרי זה לימוד התורה", אמר אחד המנהלים שהתראיינו למחקר. "אנחנו שמים דגש על לימודי הקודש כי הם ממשיכים מפה לשיבות וזה מה שלומדים בהן, ובעצם זה מה שיקבע את העתיד שלהם", הוא מסביר.

עם זאת, יש מנהלים שמחזיקים בתפיסה כמעט הפוכה. מורה בבית ספר של מעיין החינוך התורני הדגים זאת באמצעות סיפור. "לפני כמה שנים, כשברשת דרשו להכניס אנגלית למערכת הלימודים, ניגשו לראש הישיבה ואמרו לו: 'כבוד הרב, יש שתי אפשרויות: האחת, לא ללמד אנגלית לגמרי ו'להסתדר' עם המפקח. השנייה, ללמד אנגלית אבל לעשות שיעור מקוצר, רק 'לצאת לידי חובה'. ואז ראש הישיבה אמר: 'זה לא משנה מה תחליטו, אבל אם אתם מחליטים ללמד אנגלית, אתם חייבים ללמד הכי טוב בעולם. לא תיתכן מציאות שילד ייכנס לכיתה ויבין שיש מקצוע שלא נלמד ברצינות'. מפה כל ההתייחסות אצלנו לכל המקצועות - משקיעים במקצועות הקודש, כמובן, אבל גם במקצועות החול נותנים את המירב".

על אף שמהמחקר מצטיירת תמונה כללית של אי ציות, מתברר שיש משמעות לדרישות שמציב משרד החינוך: ניתוח של היקפי שעות הלימוד מעלה כי ככל שהדרישות הרשמיות של משרד החינוך גבוהות יותר, כך היקפי ההוראה גבוהים יותר - גם אם הם לא תואמים את הדרישות במלואן. בעיני ברק-קורן, זהו חיזוק לכך שיש חשיבות להצבת דרישות מצד המדינה, גם כשהפיקוח והאכיפה לוקים בחסר, משום שהן משמשות נקודת ייחוס שאליה מתייחסים המנהלים בעת קבלת החלטות.

ומה אם נקודת הייחוס תשתנה, והדרישות שמציבה המדינה לבתי הספר החרדיים יעלו? קשה לענות על כך בשלב זה. "זאת שאלה שצריך לחקור", אומרת ברק-קורן. "ייתכן שיש נקודת שיווי משקל - אנחנו לא יודעים לומר היכן היא נמצאת - בין היקף הדרישות שמציבה המדינה לנקודה שאחריה אי אפשר לעלות יותר. נכון להיום, הנתונים שאספנו מראים שבחלק גדול מהמערכת, יש הרבה לאן לעלות".

לחצו על הפעמון לעדכונים בנושא:

 חרדים חינוך יהדות